

УДК 338.43:332.142.6](477)(045)

Рогач С.М.,*доктор екон. наук, професор кафедри економіки підприємства ім. проф. І.П. Романенка
Національного університету біоресурсів і природокористування України***Голян В.А.,***доктор екон. наук, професор, завідувач відділу проблем економіки
земельних та лісових ресурсів Державної установи
«Інститут економіки природокористування та сталого розвитку національної академії наук України»*

Інституціональні домінанти екологізації аграрного природокористування

У статті проведено дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів екологізації аграрного природокористування. Сформовано та проаналізовано найбільш важливі елементи аграрного природно-ресурсного потенціалу країни та визначено екологодеструктивні тенденції розвитку аграрної сфери. Доведено, що агроекологічна стратегія розвитку аграрного природокористування передбачає створення ефективного інституціонального забезпечення цього процесу. Визначено пріоритети інституціонального збалансування сфери аграрного природокористування через призму екологічної домінанти.

Ключові слова: аграрне природокористування, екологізація, природні ресурси, інституціональне середовище, аграрна сфера.

Постановка проблеми. Гострі еколого-економічні суперечності, які характерні для сучасного аграрного природокористування, втрата цінних продуктивних земель, зниження їх родючості та суттєве погіршення екологічних функцій водних та лісових ресурсів на сучасному етапі соціально-економічних трансформацій повинні розглядатися як загроза економічній незалежності і національній безпеці України. Тому питання обґрунтування перспективних напрямів формування інституціональних засад екологізації аграрного природокористування та ресурсозбереження в сучасних умовах мають бути піднесені до рівня пріоритетів сталого розвитку країни і найважливішого напрямку державної політики в галузі охорони навколишнього середовища.

Аналіз існуючих досліджень. Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування основних положень інституційного напрямку економічної науки зробили роботи Дж. К. Гелбрейта, У.Ростоу, Д.Норта, Р.Коуза, О.Вільямсона, Дж.Б'юкенена, Дж. Кларка, П.Дракера, М.Олсона та ін. Вітчизняна інституціональна парадигма формується під впливом фундаментальних і прикладних досліджень Р.Капелюшнікова, М.Туган-Барановського, В.Гейця, А.Чухна, М.Данілюка, В.Балеева, Т.Гайдая, В.Якубенка, В.Тамбовцева, С.Кірдіної, З.Герасимчук, М.Корецького, О.Шпикуляка, Ю.Лопатинського та інших. У розробку концептуальних засад екологізації природокористування та формування інституціонального середовища цієї сфери значний внесок зробили І. Бистряков, О.Веклич, В.Голян, І.Стадницький, Ю.Туниця, М.Хвесик та інші науковці.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на глибину і різноплановість проведених раніше досліджень, теоретичні аспекти та питання прикладного формування інституціонального забезпечення сфери аграрного природокористування, як особливої інституції, у вітчизняній науковій літературі розглянуті недостатньо. В той же час, перехід до інноваційної економіки висуває досить серйозні вимоги щодо формування інституціональних засад трансформації і розвитку сфери аграрного природокористування, методів та механізмів її екологізації в сучасних умовах, що обумовлює необхідність проведення подальших досліджень цих проблем.

Відповідно *метою даної роботи* є дослідження теоретико-методологічних та прикладних аспектів екологізації сфери аграрного природокористування як важливої складової інституціонального середовища аграрного сектору національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасну екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду внаслідок ігнорування законів розвитку і відтворення природо-ресурсного потенціалу держави. Необхідність згладжування екологічних суперечностей актуалізувалась у зв'язку з тотальною індустріалізацією виробничих відносин та неможливістю підмінити наукоємкими технологіями природно-ресурсний фактор соціально-економічного розвитку. Соціально-економічне піднесення на даному етапі супроводжується додатковим залученням природних ресурсів до господарського обороту, що в свою чергу, підриває баланс в еколого-економічних системах і прискорює процеси виснаження та вичерпання запасів окремих складових природного капіталу.

З урахуванням протікання зазначених процесів провідне завдання економічної науки полягає в тому, щоб попередити суспільство, цивілізацію про небезпеку, якою може обернутись економічний добробут, коли не враховується екологічний чинник, а також показати, якою залежною є економіка від природного потенціалу та природних явищ.

Як зазначає В.Голян, масштабні перетворення в господарському комплексі, а саме структурні зрушення, мають супроводжуватись відповідним інституціональним забезпеченням розширення потужностей, перепрофілювання виробництв, упровадження нових видів продукції з метою раціоналізації наявної природно-ресурсної бази суспільного відтворення [1, с.20].

На даний час, значна частина природно-ресурсного потенціалу країни залучена в господарський оборот аграрної сфери, яка є найбільш залежною від природних чинників. Водночас вона спричиняє значний антропогенний тиск на навколишнє середовище і є його суттєвим забруднювачем. Тому, як правомірно зазначають науковці, ситуація з екологією в агросфері України неоднозначна. З одного боку, наявний значний обсяг агресурсного потенціалу, який є вагомим часткою цивілізаційного розвитку, з іншого – сформувався екологодеструктивні тенденції, які можуть становити загрозу сталого прогресуючого розвитку цієї сфери [2, с. 32]. Це дає підстави сформувати найбільш важливі елементи аграрного потенціалу країни та визначити екологодеструктивні тенденції розвитку аграрної сфери (рис. 1).

Рис. 1. Агротененціал і екологодеструктивні тенденції розвитку аграрної сфери України [сформовано за джерелами 2, 7, 8]

Незважаючи на наявність значного біопродуктивного потенціалу в аграрній сфері та певного нормативно-правового забезпечення, наявний цілий ряд екологодеструктивних тенденцій, які потребують інституційного врегулювання.

Дослідження свідчать, що у ряді регіонів України антропогенне навантаження на при-

роду наближається до граничної межі її екологічної стійкості. Зокрема, фахівці зазначають, що поріг системної адаптації, яка допомагає системі (в даному випадку суспільству) демпфувати відхилення від допустимих параметрів життя і зберігати при цьому свій якісний зміст, очевидно, пройдено у XX ст. Спостерігаються ознаки екологічної кризи, яка являє собою такий стан взаємовідносин між суспільством і природою, що характеризується невідповідністю розвитку продуктивних сил і виробничих відносин екологічним можливостям біосфери, а також значними структурними змінами у навколишньому природному середовищі [3, с.75].

Це підтверджує і аналіз динаміки абсолютних та інтегрованих показників техногенного навантаження на навколишнє природне середовище (табл. 1).

Таблиця 1.

Рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище в Україні*

Показники	2000р.	2005р.	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2013р у% до 2000р.
Викиди забруднюючих речовин у повітря, тис. т	5908,6	6615,6	6678,0	6877,3	6821,1	6719,8	113,7
Викиди діоксиду сірки, тис. т	984,8	1122,8	1235,2	1363,4	1430,3	1413,3	143,5
Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, млн. м ³	3313	3854	1744	1612	1521	1717	51,8
їх частка у загальному водовідведенні, %	30,2	43,2	21,4	20,0	18,8	22,2	x
Утворення відходів I-III класів небезпеки, тис.т,	2613,2	2585,2	1659,8	1434,5	1368,1	923,8	35,4
їх частка у спеціально відведених місцях, %	29,1	38,3	18,5	9,7	10,7	11,1	x
Витрати на охорону н.п.с., млн. грн	3224,3	9691,0	13128,0	18490,7	20514,0	20377,9	6,3 раз

* Джерело: за даними Державної служби статистики України [4].

Дані таблиці свідчать про те, що екологічна ситуація у природному довкіллі залишається ще досить напруженою. Так, спостерігається чітка тенденція щодо збільшення викидів у атмосферне повітря забруднюючих речовин на 13,7% за аналізований період. У 2013 р. у атмосферу було викинуто 1413 тис.т діоксиду сірки, яка не тільки забруднює повітря, а й у вигляді кислотних дощів завдає шкоди всім природним ресурсам. Прогресуюче збільшення витрат на охорону навколишнього природного середовища, за аналізований період (більше як у шість разів), певною мірою сприяло встановленню позитивної тенденції щодо зменшення обсягів скидання забруднених вод у поверхневі водні об'єкти (на 48,2%) та утворення відходів I-III класів небезпеки (на 74,6%), Однак негативним фактором нівелювання даних обсягів фінансування були інфляційні процеси в економіці країни в цілому.

Характеризуючи якісний стан земельних угідь, як основи біопродуктивного потенціалу аграрної сфери України, слід відмітити, що значні площі сільськогосподарських угідь – це надмірно кислі, солонцюваті, осолоділі, перезволожені та заболочені землі. Близько половини площі орних земель – дефляційно небезпечні, на третині поширена водна ерозія, а вміст гумусу в ґрунтах має стабільну тенденцію до зниження. При цьому темпи їх деградації прогресують. За останні 25 років площа кислих ґрунтів збільшилася на 2,4 млн. га, у тому числі ріллі – на 1,5; підданих водній ерозії – на 2,4; засолені – на 1,0; солонцевих комплексів – на 3,9; заболочених і перезволожених – на 1,0; заросли чагарниками і дрібноліссям – 0,5 млн. га земель. Деградують і втрачають родючість зрошувані землі, 14% від загальної площі поливних земель піддаються ерозії. Зниження родючості земель і їх меліоративна невпорядкованість, величезні масштаби й інтенсивність деградації ґрунтів обумовлюють щорічно недобір 10–12 млн. т сільськогосподарської продукції в перерахунку на зерно [5, с. 172].

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» стан земельних ресурсів визначено як близький до кри-

тичного. При цьому, як зазначається в документі, за період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин загострилася. Збиток від деградації ґрунтів офіційно оцінюється в понад 10 млрд. грн, що становить майже 10% валової продукції сільського господарства. За окремими оцінками, величина цього збитку досягає 10 млрд. доларів [4].

Така ситуація значною мірою зумовлена недосконалістю сучасної інституціональної структури аграрного землекористування, що призводить до втрати економічного інтересу у землекористувачів щодо екологобезпечного землекористування.

Разом з тим, часто висловлюється думка, що в Україні немає фінансових можливостей для екологобезпечного розвитку сільського господарства. Слід зазначити, що реалізація екологічних заходів не завжди пов'язана з економічними витратами, як наприклад, дотримання сівозмін, застосування сидератів тощо. Фахівці ННЦ «Інститут землеробства НААН» зазначають, що сівозміни як основа землеробства є прихованим резервом, який не потребує додаткових затрат і здатний забезпечити вагомий приріст урожаю та стійке функціонування землеробства загалом [6]. Звичайно у короткотерміновому періоді буде спостерігатися певне зменшення надходження прибутків, однак у довгостроковому періоді – виснаження і деградація ґрунтів через недотримання сівозмін спричинятиме значне скорочення обсягів виробництва продукції, надходження прибутку і зрештою знижуватиме економічну ефективність вирощування сільськогосподарських культур.

Відповідно до стратегії та цілей екологізації, сільське господарство повинно функціонувати в жорсткій відповідності до вимог екологічного (органічного) аграрного виробництва і підлягати сертифікації. Екологічно сприятливе сільське господарство передбачає інтегровані методи ведення і має бути притаманним більшості сільськогосподарських підприємств. Хоча існує думка, що природоохоронна діяльність є проблемою для економіки підприємств, оскільки вони мають своєю метою максимізацію прибутку і мінімізацію затрат на виробництво продукції, а змушені витрачати часто обмежені кошти, на природовідновлюючі та природоохоронні заходи, що негативно позначається на рентабельності виробництва.

З метою реалізації стратегії та цілей екологізації аграрного виробництва в роботі виділено основні домінанти цього процесу (рис. 2).

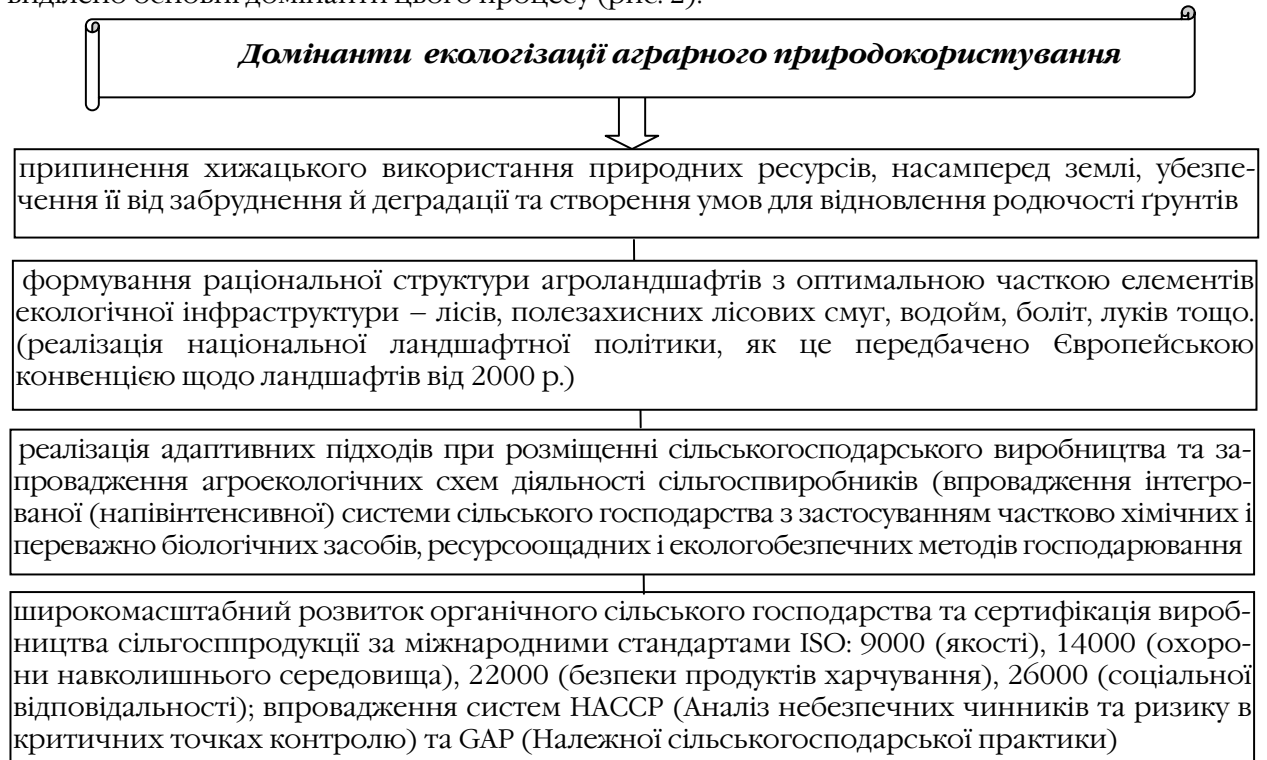

Рис. 2. Визначальні домінанти екологізації аграрного природокористування України

Першочергового значення при реалізації магістральних напрямів переходу України на модель сталого розвитку набуває формування інституціональних засад системи ресурсоощадливого аграрного природокористування, яке екологізує залучення природних

ресурсів у відтворювальний процес, сприяє їх економії та збереженню (рис. 3). При цьому, нагальність вирішення агроекологічних проблем посилюється тією обставиною, що вони спільні для всіх регіонів країни з різним рівнем розвитку соціальної системи та різними формами господарювання (перехід до приватного володіння землею, орендарство ще більше підвищують загрозу навколишньому середовищу)

Рис. 3. Інституціональні засади екологізації аграрного природокористування та ресурсозбереження

Тому сектор аграрної економіки потребує державної підтримки і державного контролю, розробки і прийняття відповідних законодавчих актів. Для прийняття необхідних ефективних рішень у процесі аграрного природокористування, визначення граничних навантажень на задіяні в цій сфері природні ресурси з урахуванням регіональних екологічних умов та господарської спеціалізації, забезпечення здійснення еколого-економічної оцінки використання природних ресурсів необхідне створення спеціальної інституціональної структури, а саме інституту моніторингу та контролю за використанням природних ресурсів і додержанням природокористувачами відповідних екологічних вимог, що гарантуватиме комплексне вирішення цього питання.

Реалізація зазначених пріоритетів вимагає законодавчо закріплення екологічного пріоритету в розвитку агросфери на державному рівні та формування механізму його реалізації у поєднанні з просуванням самих сільськогосподарських підприємств цим шляхом, що

сприятиме підвищенню агроекологічного іміджу України. Вигоди від цього матимуть як підприємства, так і суспільство загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Перехід на засади агроекологічної стратегії розвитку аграрної сфери залежатиме значною мірою від ефективного інституціонального забезпечення цього процесу як з боку офіційних державних структур, так і за рахунок підключення неформальних механізмів. При цьому матиме значення сформована система примусу й стимулювання суб'єктів господарювання дотримуватися встановлених правил і вимог, у тому числі міжнародних і європейських, а також поширення добровільного виконання державою та окремими сільгоспвиробниками міжнародновизнаних принципів й стандартів відповідальної діяльності. Останні, як вагому складову включають забезпечення раціонального використання природних ресурсів і охорону навколишнього середовища.

Список літератури:

1. Голян В.А. Природокористування як сфера економічних відносин: суперечності та пріоритети / В.А.Голян // Економіка та держава. – 2007. – №6. – С. 20-22.
2. Попова О.Л. Екологізація виробництва як чинник ефективного розвитку вітчизняних сільгоспідприємств / О.Л. Попова // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: Зб. наук. праць / [за заг. ред. Ю.О.Лупенка, О.В.Ходаківської]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182с.
3. Хвесик М.А., Степаненко А.В. Екологічна криза в Україні: соціально-економічні наслідки та шляхи їх подолання / М.А.Хвесик, А.В.Степаненко // Економіка України. – 2014. – № 1 (626). – С. 74-85.
4. Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Кошкалда І.В. Оцінка екологічного стану земель сільськогосподарського призначення в контексті ринкових трансформацій / І.В.Кошкалда // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання: матеріали Других регіональних річних зборів Північно-Східного відділення Всеукраїнського Конгресу вчених економістів-аграрників, 5 лютого 2009р., м. Харків. – Харків: ХНТУСГ, 2009. – 222с.
6. Гуроров О.І. Проблеми становлення екологічно збалансованого аграрного виробництва / О.І.Гуроров // Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: Зб. наук. праць / [за заг. ред. Ю.О.Лупенка, О.В.Ходаківської]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182с.
7. Рогач С. М. Пріоритетні напрями екологізації аграрного землекористування / С. М. Рогач // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / редкол.: Д. О. Мельничук (відп. ред.) [та ін.]. Вип. 168, ч. 1. – К.: ВЦ НУБіПУ, 2011. – С. 90–97. – (Серія «Економіка, аграрний менеджмент та бізнес»).
8. Саблук П.Т., Ходаківська О.В. Екологізація агропромислового виробництва – визначальна складова сучасної аграрної політики / Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні: Зб. наук. праць / [за заг. ред. Ю.О.Лупенка, О.В.Ходаківської]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182с.

Рогач С.М., доктор экон. наук, профессор кафедры экономики предприятия им.проф. И.Н.Романенка Национального университета биоресурсов и природопользования Украины,
Голян В.А., доктор экон. наук, профессор, заведующий отдела проблем экономики земельных и лесных ресурсов Государственного учреждения «Институт экономики природопользования и устойчивого развития национальной академии наук Украины»

Институциональные доминанты экологизации аграрного природопользования. В статье проведено исследование теоретико-методологических и прикладных аспектов экологизации аграрного природопользования. Сформированы и проанализированы наиболее важные элементы аграрного природно-ресурсного потенциала страны и определены экологодеструктивные тенденции развития аграрной сферы. Доведено, что агроэкологическая стратегия развития аграрного природопользования предусматривает создание эффективного институционального обеспечения этого процесса. Определены приоритеты институционального сбалансирования сферы аграрного природопользования сквозь призму экологической доминанты.

Ключевые слова: аграрное природопользование, экологизация, природные ресурсы, институциональная среда, аграрная сфера.

Rogach S.M., Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics of Enterprise named after I.N.Romanenko, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,

Golyan V.A., Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics of Land and Forest Resources of the State Establishment «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Institutional dominants of agricultural ecologization of nature management. The theoretical-methodological and applied aspects of ecologazation of agricultural natural management are researched

in the article. The most important elements of the agricultural and nature-resources potential of the country are formed as well as the ecological destructive tendencies of the agrarian sphere are identified. It is proved that agroecological development strategy of agrarian natural resources management provides the development of effective institutional support for this process. The priorities of institutional balance of agrarian natural resources using through the lens of ecological dominance are identified.

Key words: agricultural environmental management, ecologization, natural resources, institutional environment, agriculture.

УДК 338.45:669.013]:332.142.6](477)(045)

Сталінська О.В.,

доктор екон. наук, доцент, професор кафедри економіки підприємства
Донецького національного університету (м. Вінниця)

Економічна складова ресурсозберігаючих технологій на металургійних підприємствах

У статті розглянуто вплив технології діяльності металургійних підприємств на навколишнє середовище, обумовлений викидом забруднюючих речовин в атмосферне повітря. За результатами господарської діяльності на металургійних підприємствах формуються економічні, соціально-економічні, соціальні та екологічні збитки. Компенсація збитків здійснюється у нормативному порядку шляхом сплати екологічного податку. В роботі обґрунтовано напрями удосконалення ресурсозберігаючої діяльності металургійних підприємств, економічної складової металургійного підприємства в заходах ресурсозбереження.

Ключові слова: ресурсозбереження, нестационарні джерела, металургійне підприємство, забруднюючі речовини, заходи, економічні збитки, ефективність

Постановка проблеми. Захист навколишнього середовища від небезпечного техногенного впливу промисловості на екосистеми потребує вивчення і аналізу діяльності промислових підприємств в напрямі використання ресурсозберігаючих технологій. Мова йде про підприємства металургійної промисловості, де технологічні процеси впливають на забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів. Через постійне забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтів, рослинності відбувається деградація екосистем, скорочення продуктивних можливостей біосфери. Забруднення середовища проживання шкідливо відбивається на здоров'ї людей, приносить значні збитки народному господарству. В цілому комплексний розвиток усіх напрямів ресурсозбереження в промисловості взмозі сформувати нову ідеологію господарювання, що базується на економному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходному виробничому циклі. Для запобігання негативному впливу на навколишнє природне середовище чинним законодавством [1] встановлено спеціальний правовий режим поводження з відходами, який передбачає комплекс певних заходів та правил поводження з відходами на усіх стадіях — від їх утворення до знешкодження і захоронення. Цей режим регулюється законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про відходи», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про поводження з радіоактивними відходами», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про металобрухт», Кодексом України про надра та іншими нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економного використання наявної ресурсної бази, оптимального співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходного виробничого циклу знайшли відображення в наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Це в першу чергу роботи О. І. Амоші, Б. В. Буркінського, О. В. Бреславцева, А. М. Близнюка, О. Л. Голуба, Б. М. Данилишина, О. В. Дорогунцова, В. Г. Іллюшенка, І. І. Касилової, Н. Й. Коніщевої, Ю. М. Комара, Н. В. Пахомової, І. В. Петенко, В. Л. Пілюшенка,